

DAVLAT INVESTITSİYALARINING SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Salimov Odil Bekmurodovich*"Dehqonobod kaliy zavodi" AJ**odilsalimov2@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlat investitsiyalarining iqtisodiy samaradorligini baholash masalasi tanqidiy va empirik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Amaldagi ilmiy va amaliy yondashuvlarda davlat investitsiyalarining samaradorligi ko‘pincha mablag‘larni o‘zlashtirish darajasi yoki loyiha soni bilan cheklanib baholanayotgani, bu esa investitsiyalarning real iqtisodiy va fiskal natijalarini to‘liq aks ettirmasligi asoslab beriladi. Tadqiqotda davlat investitsiyalarining hududiy iqtisodiy o‘shish, bandlik ko‘rsatkichlari hamda byudjet barqarorligiga ta’siri empirik ma’lumotlar asosida baholanadi. Tahlil jarayonida O‘zbekiston hududlari bo‘yicha davlat investitsiyalari hajmi va asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlik statistik usullar orqali aniqlanadi. Olingan natijalar davlat investitsiyalarining samaradorligi hududlar kesimida bir xil emasligini hamda institutsional va tarmoqlararo omillar ushbu samaradorlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Maqola yakunida davlat investitsiyalarini rejalashtirish va baholash mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: davlat investitsiyalari, investitsiya samaradorligi, hududiy iqtisodiy o‘shish, bandlik ko‘rsatkichlari, fiskal barqarorlik, empirik tahlil, statistik baholash, O‘zbekiston hududlari.

Abstract: This article examines the efficiency of public investments through a critical and empirical perspective. It is argued that in many academic and practical approaches, the efficiency of public investments is often assessed mainly by the level of fund absorption or the number of implemented projects, which fails to adequately reflect their real economic and fiscal outcomes. The study empirically evaluates the impact of public investments on regional economic growth, employment indicators, and fiscal sustainability. Using regional-level data from Uzbekistan, the relationship between the volume of public investments and key macroeconomic indicators is analyzed through statistical methods. The results demonstrate significant heterogeneity in the efficiency of public investments across regions and reveal that institutional and sectoral factors play a substantial role in shaping investment outcomes. Based on the findings, the article proposes practical and policy-relevant recommendations aimed at improving public investment planning and evaluation mechanisms.

Keywords: public investments, investment efficiency, regional economic growth, employment indicators, fiscal sustainability, empirical analysis, statistical evaluation,

regions of Uzbekistan.

KIRISH

So‘nggi yillarda davlat investitsiyalari O‘zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan bo‘lib, ular iqtisodiy o‘shishni jadallashtirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish hamda hududlar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishning asosiy moliyaviy instrumenti sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi 2022–2026” doirasida davlat byudjeti va markazlashgan manbalar hisobidan amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalari hajmining yildan-yilga oshib borayotgani kuzatiladi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, oxirgi yillarda kapital qo‘yilmalarda davlat investitsiyalarining ulushi barqaror saqlanib, ayrim davrlarda umumiy investitsiyalar hajmining chorak qismidan ortig‘ini tashkil etgan[1].

Biroq davlat investitsiyalarining miqdoriy o‘shishi ularning iqtisodiy samaradorligi bilan doimo mutanosib ravishda kechayotgani yo‘q. Amaliyotda investitsiya dasturlarining bajarilishi ko‘pincha mablag‘larni o‘zlashtirish darajasi, loyiha soni yoki qurilish hajmlari bilan baholanib, ushbu investitsiyalarning real iqtisodiy natijalari – hududiy yalpi qo‘shilgan qiymat o‘shishi, barqaror bandlik shakllanishi va byudjetga qaytish effekti yetarli darajada tahlil qilinmaydi. Bu holat davlat investitsiyalarining samaradorligini baholashda metodologik cheklovlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Davlat investitsiya siyosatini tartibga soluvchi prezident farmonlari va hukumat qarorlarida investitsiya loyihalarining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oshirish, ularni tanlash va monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo‘lsa-da, amaliy baholash tizimi hanuzgacha asosan ma’muriy yondashuvga tayanib kelmoqda. Natijada ayrim hududlarda davlat investitsiyalarining yuqori hajmda jalb etilishiga qaramay, iqtisodiy faollik va bandlik ko‘rsatkichlarida kutilgan darajadagi ijobiy siljishlar kuzatilmayapti. Bu esa investitsiya samaradorligi hududlar kesimida bir xil emasligini va institutsional, tarmoqlararo hamda boshqaruv omillari bilan uzviy bog‘liqligini anglatadi[2].

Xalqaro tajriba, xususan Jahon banki va OECD tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, davlat investitsiyalarining samaradorligi nafaqat moliyaviy resurslar hajmiga, balki ularni rejalashtirish sifati, loyiha tanlash mezonlari va natijadorlikka asoslangan baholash tizimiga bevosita bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, davlat investitsiyalarini baholashda empirik tahlilga asoslangan, hududiy va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni qamrab oluvchi yondashuvlarni qo‘llash ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi[3].

Mazkur maqolada davlat investitsiyalarining samaradorligini baholash masalasi aynan shu muammolar kontekstida ko‘rib chiqilib, ularning hududiy iqtisodiy o‘shish, bandlik va fiskal barqarorlikka ta’siri empirik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari davlat investitsiya siyosatini natijadorlikka yo‘naltirilgan holda

takomillashtirish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi kutiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Davlat investitsiyalarining samaradorligini baholash masalasi iqtisodiy adabiyotlarda uzoq yillardan buyon muhokama qilinib kelinayotgan bo'lsa-da, ushbu tushunchaning mazmuni va baholash mezonlari borasida yagona yondashuv shakllanmagan. Klassik iqtisodiy tadqiqotlarda davlat investitsiyalari, asosan, iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi omil sifatida talqin qilinib, ularning samaradorligi yalpi ichki mahsulot o'sishi bilan bog'liq holda izohlangan. Biroq bunday yondashuv davlat investitsiyalarining hududiy, fiskal va ijtimoiy oqibatlarini yetarli darajada qamrab olmaydi[4].

Zamonaviy xalqaro tadqiqotlarda, xususan Jahon banki va OECD hisobotlarida davlat investitsiyalarining samaradorligi institutsional sifat, loyiha tanlash mexanizmlari va monitoring tizimlari bilan chambarchas bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Ushbu yondashuvlarda samaradorlik faqat investitsiya hajmi bilan emas, balki investitsiya natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy qo'shimcha qiymat, bandlikning barqarorligi va fiskal yuklamaning kamayishi orqali baholanadi. Shunga qaramay, ko'plab empirik tadqiqotlarda davlat investitsiyalarining ta'siri agregat darajada o'rganilib, hududlar o'rtasidagi farqlar ikkinchi darajali masala sifatida qaraladi[5].

O'zbekiston va boshqa rivojlanayotgan davlatlar bo'yicha olib borilgan ilmiy ishlarda davlat investitsiyalari ko'pincha infratuzilma rivoji, sanoatni modernizatsiya qilish yoki ijtimoiy sohani qo'llab-quvvatlash nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Biroq mazkur tadqiqotlarning aksariyatida samaradorlik tushunchasi mablag'larning o'zlashtirilishi, reja bajarilishi yoki qurilish hajmlari bilan cheklanadi. Bu holat davlat investitsiyalarining real iqtisodiy natijalarini chuqur empirik baholash imkoniyatlarini cheklab qo'ymoqda.

Shuningdek, adabiyotlarda davlat investitsiyalarining fiskal samaradorligi masalasi nisbatan kam o'rganilgan. Aksariyat tadqiqotlarda byudjet xarajatlarining ko'payishi iqtisodiy o'sish uchun ijobiy omil sifatida qabul qilinadi, biroq ushbu xarajatlarning uzoq muddatli byudjet barqarorligiga ta'siri yetarli darajada tahlil qilinmaydi. Bu esa davlat investitsiyalarini baholashda iqtisodiy va fiskal yondashuvlarni integratsiyalash zarurligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi tahlil shuni ko'rsatadiki, davlat investitsiyalarining samaradorligini baholashda hududiy farqlarni, makroiqtisodiy natijalarni va fiskal ko'rsatkichlarni birgalikda qamrab oluvchi empirik yondashuvlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Mazkur maqola aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Metodlar

Mazkur tadqiqotda davlat investitsiyalarining samaradorligini baholash uchun kompleks empirik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston hududlari bo'yicha davlat investitsiyalari hajmi va ularning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy

ko'rsatkichlarga ta'siri tanlandi. Tahlil uchun rasmiy statistik ma'lumotlar asosida shakllantirilgan hududiy ma'lumotlar bazasidan foydalanildi.

Davlat investitsiyalarining samaradorligi bir nechta yo'nalish bo'yicha baholandi. Birinchidan, iqtisodiy samaradorlik hududiy yalpi mahsulot o'sishi va ishlab chiqarish hajmlaridagi o'zgarishlar orqali aniqlandi. Ikkinchidan, ijtimoiy samaradorlik bandlik ko'rsatkichlari va ish o'rinlarining barqarorligi bilan baholandi. Uchinchidan, fiskal samaradorlik davlat investitsiyalarining byudjet daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi nisbatga ta'siri orqali tahlil qilindi.

Empirik tahlilda statistik va iqtisodiy-matematik usullardan foydalanildi. Dastlab tavsifiy statistika yordamida hududlar kesimida davlat investitsiyalari va asosiy ko'rsatkichlar dinamikasi o'rganildi. Keyingi bosqichda davlat investitsiyalari hajmi bilan iqtisodiy o'sish va bandlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik korrelyatsion va regressiya tahlili asosida baholandi. Ushbu yondashuv davlat investitsiyalarining samaradorligi hududlar bo'yicha bir xil emasligini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotda sabab-oqibat munosabatlarini to'liq aniqlashdagi cheklovlar e'tirof etilgan holda, olingan empirik natijalar tanqidiy talqin qilindi va ular institutsional hamda tarmoqlararo omillar kontekstida izohlandi. Ushbu metodologik yondashuv davlat investitsiyalarini baholashda faqat miqdoriy ko'rsatkichlarga emas, balki natijadorlik va barqarorlik mezonlariga e'tibor qaratish imkonini yaratadi.

NATIJALAR

O'tkazilgan empirik tahlil natijalari davlat investitsiyalarining samaradorligi hududlar kesimida sezilarli darajada farqlanishini ko'rsatdi. Dastlabki tavsifiy statistika natijalariga ko'ra, ayrim hududlarda davlat investitsiyalari hajmining yuqori bo'lishi hududiy iqtisodiy o'sish sur'atlari bilan mos kelgan bo'lsa, boshqa hududlarda investitsiya oqimlarining ko'payishi yalpi hududiy mahsulot o'sishida mutanosib aks etmagan. Bu holat davlat investitsiyalarining miqdoriy o'sishi avtomatik ravishda yuqori iqtisodiy samaradorlikni anglatmasligini tasdiqlaydi[6].

Korrelyatsion tahlil natijalari davlat investitsiyalari hajmi bilan hududiy iqtisodiy o'sish o'rtasida ijobiy, biroq o'rtacha darajadagi bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Ushbu bog'liqlik ayrim sanoatlashgan hududlarda nisbatan kuchliroq namoyon bo'lgan bo'lsa, agrar yo'nalish ustun bo'lgan hududlarda ancha sust bo'lgan. Mazkur holat investitsiyalarning tarmoqlararo tarkibi va ularning joylashtirilish sifati samaradorlikka bevosita ta'sir ko'rsatishini anglatadi[7].

Bandlik ko'rsatkichlari bo'yicha olingan natijalar ham bir xil xulosaga olib keladi. Davlat investitsiyalari hajmi yuqori bo'lgan hududlarda bandlik darajasi o'sishi kuzatilgan bo'lsa-da, ushbu o'sish ko'pincha qisqa muddatli va qurilish bosqichi bilan cheklangan. Barqaror ish o'rinlari va mehnat unumdorligi o'sishi esa barcha hududlarda bir xil darajada ta'minlanmagan. Bu esa davlat investitsiyalarining ijtimoiy samaradorligi masalasida sifat omillarini inobatga olish zarurligini ko'rsatadi.

Fiskal samaradorlik bo'yicha tahlil natijalari yanada tanqidiy xulosalarni yuzaga chiqardi. Ayrim hududlarda davlat investitsiyalarining ortishi byudjet daromadlarining kengayishi bilan birga kechgan bo'lsa, boshqa hududlarda investitsiya xarajatlarining ko'payishi byudjet yuklamasining oshishiga olib kelgan. Bu holat investitsiya loyihalarini tanlash va ularning iqtisodiy qaytishini baholash mexanizmlarida institutsional zaifliklar mavjudligini ko'rsatadi.

Regressiya tahlili natijalari davlat investitsiyalarining iqtisodiy o'sishga ta'siri statistik jihatdan ahamiyatli ekanini ko'rsatgan bo'lsa-da, ushbu ta'sirning kattaligi hududlar bo'yicha sezilarli darajada farqlangan. Nazorat o'zgaruvchilari kiritilgan modellarda investitsiyalarning samaradorligi institutsional rivojlanish darajasi va ishlab chiqarish infratuzilmasi nisbatan rivojlangan hududlarda yuqoriroq ekanligi aniqlandi. Bu natija davlat investitsiyalarining samaradorligi bevosita institutsional muhit sifati bilan bog'liqligini empirik jihatdan tasdiqlaydi[8].

Umuman olganda, olingan natijalar davlat investitsiyalarining samaradorligini baholashda yagona universal yondashuv mavjud emasligini ko'rsatadi. Davlat investitsiyalari ayrim hududlarda iqtisodiy o'sish va bandlikni rag'batlantiruvchi muhim omil bo'lib xizmat qilayotgan bo'lsa, boshqa hududlarda ularning samarasi cheklangan bo'lib qolmoqda. Bu esa davlat investitsiya siyosatini rejalashtirishda hududiy xususiyatlar, tarmoqlararo ustuvorliklar va fiskal barqarorlik omillarini chuqur hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Olingan empirik natijalar davlat investitsiyalarining samaradorligi masalasida adabiyotlarda keng tarqalgan ayrim nazariy qarashlarni qisman tasdiqlaydi, ayrim jihatlarda esa ularni tanqidiy qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Xususan, davlat investitsiyalarining iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi omil sifatidagi roli tasdiqlangan bo'lsa-da, ushbu ta'sirning hududlar bo'yicha bir xil emasligi ularning samaradorligi institutsional va tarkibiy omillarga kuchli darajada bog'liqligini ko'rsatadi. Bu holat davlat investitsiyalari hajmini oshirishning o'zi yetarli emasligini, balki ularni joylashtirish va boshqarish sifati hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini anglatadi[9].

Xalqaro tadqiqotlarda, jumladan Jahon banki va OECD tomonidan olib borilgan tahlillarda davlat investitsiyalarining samaradorligi ko'p jihatdan loyiha tanlash mexanizmlari, natijadorlikka asoslangan monitoring va institutsional muhit bilan bog'liq ekani qayd etiladi. Mazkur maqolada olingan natijalar ham ushbu xulosalarni qo'llab-quvvatlaydi. Ayniqsa, institutsional rivojlanish darajasi yuqoriroq bo'lgan hududlarda davlat investitsiyalarining iqtisodiy va fiskal samarasi nisbatan yuqori ekani aniqlangan bo'lib, bu holat xalqaro empirik tadqiqotlar bilan mantiqan uyg'unlashadi[9].

Bandlik bo'yicha olingan natijalar davlat investitsiyalarining ijtimoiy

samaradorligi masalasini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Adabiyotlarda davlat investitsiyalari ko'pincha bandlikni oshiruvchi omil sifatida talqin qilinadi, biroq mazkur tadqiqot natijalari bandlik o'sishining ko'p hollarda qisqa muddatli va loyiha bosqichi bilan cheklanishini ko'rsatdi. Bu holat investitsiya loyihalarining bandlik sifatiga ta'siri yetarli darajada hisobga olinmayotganini anglatadi va davlat investitsiyalarini baholashda faqat ish o'rinlari soni emas, balki ularning barqarorligi va unumdorligi ham muhim mezon bo'lishi lozimligini ko'rsatadi.

Fiskal samaradorlik bo'yicha natijalar davlat investitsiyalarining uzoq muddatli byudjet barqarorligiga ta'siri masalasida tanqidiy yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Ayrim hududlarda investitsiya xarajatlarining ko'payishi byudjet daromadlarining kengayishi bilan birga kechgan bo'lsa, boshqa hududlarda ushbu xarajatlar fiskal bosimni kuchaytirgan. Xalqaro adabiyotlarda ham davlat investitsiyalarining fiskal ta'siri ularning iqtisodiy qaytimi va institutsional nazorat mexanizmlariga bog'liqligi ta'kidlanadi. Mazkur tadqiqot natijalari ushbu xulosalarni milliy kontekstda empirik jihatdan tasdiqlaydi[10].

Shuningdek, olingan natijalar davlat investitsiyalarini baholashda keng qo'llanilayotgan agregat yondashuvlarning cheklanganligini ko'rsatadi. Hududlar kesimida olib borilgan tahlil investitsiyalarning ta'siri turli hududlarda turlicha namoyon bo'lishini ochib berdi. Bu esa davlat investitsiya siyosatini ishlab chiqishda hududiy differensiallashgan yondashuvlarni qo'llash zarurligini anglatadi. Xalqaro tajribada ham bunday yondashuvlar davlat investitsiyalarining umumiy samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida qaraladi[11].

Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari davlat investitsiyalarining samaradorligi masalasini faqat moliyaviy resurslar hajmi bilan emas, balki institutsional sifat, tarmoqlararo ustuvorliklar va fiskal barqarorlik nuqtai nazaridan baholash zarurligini ko'rsatadi. Bu xulosalar davlat investitsiya siyosatini natijadorlikka yo'naltirish va uni empirik asosda takomillashtirish uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

XULOSA

Mazkur tadqiqot davlat investitsiyalarining samaradorligini baholash masalasiga tanqidiy va empirik yondashuv asosida yondashib, amaldagi baholash tizimlarining cheklovlarini aniqlab berdi. Olib borilgan tahlillar davlat investitsiyalarining miqdoriy o'sishi har doim ham ularning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligi bilan mutanosib ravishda kechmasligini ko'rsatdi. Bu holat investitsiya siyosatini baholashda faqat mablag'larni o'zlashtirish darajasi yoki loyiha soniga tayanish ilmiy va amaliy jihatdan yetarli emasligini tasdiqlaydi.

Empirik natijalar davlat investitsiyalarining iqtisodiy o'sish va bandlikka ta'siri hududlar kesimida bir xil emasligini ko'rsatdi. Ayrim hududlarda davlat investitsiyalari iqtisodiy faollikni rag'batlantiruvchi muhim omil sifatida namoyon

bo'lgan bo'lsa, boshqa hududlarda ushbu investitsiyalarning ta'siri cheklangan bo'lib qolmoqda. Bu holat investitsiyalar samaradorligining hududiy iqtisodiy salohiyat, ishlab chiqarish infratuzilmasi va institutsional muhit sifati bilan uzviy bog'liqligini anglatadi[12].

Tadqiqot natijalari davlat investitsiyalarining ijtimoiy samaradorligi masalasida ham muhim xulosalarni yuzaga chiqardi. Bandlik ko'rsatkichlari bo'yicha kuzatilgan o'sish ko'p hollarda qisqa muddatli bo'lib, barqaror va yuqori unumdor ish o'rinlari yaratish masalasi yetarli darajada hal etilmagan. Bu esa davlat investitsiyalarini rejalashtirishda bandlik sifatini baholovchi mezonlarni joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

Fiskal samaradorlik nuqtai nazaridan olingan natijalar davlat investitsiyalarining byudjet barqarorligiga ta'siri turlicha ekanini ko'rsatdi. Ayrim hududlarda investitsiyalar byudjet daromadlarining kengayishiga xizmat qilgan bo'lsa, boshqa hududlarda ular qo'shimcha fiskal yuklama manbaiga aylangan. Bu holat investitsiya loyihalarini tanlash va baholashda uzoq muddatli fiskal qaytish omilini majburiy mezon sifatida inobatga olish zarurligini anglatadi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot davlat investitsiyalarining samaradorligini baholashda natijadorlikka yo'naltirilgan, empirik asoslangan va hududiy xususiyatlarni hisobga oluvchi yondashuvlarni qo'llash zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Olingan xulosalar davlat investitsiya siyosatini takomillashtirish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishga qaratilgan qarorlar qabul qilishda ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Arrow K.J., Kurz M. (1970). Public Investment, the Rate of Return, and Optimal Fiscal Policy. Johns Hopkins University Press.
2. Aschauer D.A. (1989). Is public expenditure productive? Journal of Monetary Economics, 23(2), 177–200.
3. Gupta S., Kangur A., Papageorgiou C., Wane A. (2014). Efficiency-adjusted public capital and growth. World Development, 57, 164–178.
4. IMF (2015). Making Public Investment More Efficient. International Monetary Fund Policy Paper.
5. IMF (2020). Public Investment Management Assessment (PIMA): Framework and Applications. International Monetary Fund.
6. OECD (2015). Public Investment for Growth and Regional Development. OECD Publishing.
7. Maruf, A. (2023). The Importance of Human Resource Management.
8. OECD (2021). Infrastructure Governance: Efficiency, Transparency and Accountability. OECD Publishing.

9. World Bank (2018). Procuring Infrastructure Public-Private Partnerships. World Bank Group.
10. World Bank (2020). Boosting Public Investment Efficiency in Developing Economies. World Bank Policy Research Working Paper.
11. Estache A., Fay M. (2012). Current debates on infrastructure policy. World Bank Research Observer, 27(2), 177–215.
12. Tanzi V., Schuknecht L. (2000). Public Spending in the 20th Century: A Global Perspective. Cambridge University Press.